

DOKUMENTUM

Kallós Zoltán

„MINDEN PATAKOT ÖSSZEJÁRTAM...”

Kolozsvártól huszonhat kilométerre fekszik Válaszút, a Borsa-patak torkolatában. Ott születtem 1926-ban. Édesanyám a Mezőségről, Feketelakról való.

Anyám révén igen nagy a rokonság. Nagyapámnak egy testvére férjhez ment Búzába, és annak volt tíz gyereke. Abból kettő férjhez ment Ördögösfüzesre, azok is már mind dédanyák, úgyhogy nagyon széles körű a mezőségi rokonság. Apai részről a nagyapámnak egy testvére férjhez ment Visába. Így az Észak-Mezőségen majdnem minden faluban van családi kapcsolatom. Ezért sikerült nekem ennyi anyagot összegyűjteni.

Feketelakon többségben vannak a magyarok. Kétharmad a magyar, egyharmad a román. Válaszúton épp fordítva. Ott kétharmad a román, egyharmad a magyar. Ezenkívül cigányok is élnek ott. Gyerekkoromban anyanyelvi szinten megtanultam mind a három nyelvet: magyart, román, cigányt.

Kocsmánk volt, ott tartották a mulatságokat a faluban. Épp ezért cseléd-lányt is tartottunk. Négyéves koromig ő nevelt. Nagy Zsuzsika, csúfnevén Sánta Zsuzsika, mert gyermekbénulásban sántának maradt. Tőle kaptam az első zenei indíttatást, mert anyám egyáltalán nem tud énekelni. Az első dal, amire így vissza tudok emlékezni, az volt, hogy: „Udvarom közepén van egy feneketlen tó, / abban fürdik három fekete holló. / Mindig fürdik, mégis sáros a tolla, / a legszebbik barna kislányt szeretem a faluban. / Szárnya van, szárnya van, szárnya van a madárnak, / két színe van a mostani leánynak. / Két színe van, mint a körtelevélnek, / gyöngye szép szavaival hízeleg a legénynek. / Szárnya van, szárnya van a verébnek, / két színe van a mostani legénynek. / Két színe van, mint a körtevirágnak, / gyöngye szép szavaival hazudik a leánynak.” Később aztán az ő anyjától is tanultam szép dalokat. Többek között *A válaszúti hegyet fújta a hideg szél* címűt: „Esik eső, szakad, szakad, / hidd el, rózsám, hogy itt hagylak.” Ez rajta is van az első lemezemen.

Később új házat vettünk. Itt felszabadult a konyha és a szoba. A konyha nagyobb volt, a szoba kisebb. Mivel a románok voltak többségben, hát a konyhában volt a román tánc, a másik helyiségben a magyar. De megtörtént, hogy egy időben tartották mind a kettőt. Szombat este vagy vasárnap. Semmi probléma nem volt. Batyusbált rendeztek: kosarásbált. Ilyenkor a lányok süteményt vittek, sültet, éjfélkor asztalt terítettek. A legények állották a bort, az itókát, a lányok pedig az ételt. Minden lány hívott magának asztalozót. De hívhatott kettőt, hármat is, s azokkal ült szemben, akiket vacsorázni hívott. Szoktak hívni más falusiakat is. Levél útján meghívóval, vagy szóbelileg. Ennek híre ment a környéken. Nálunk rendszerint a bonchidaiak vagy a kendilóniaiak zenéltek.

A faluban is voltak zenészek, de kivesztek. Akiket én ismertem, azok már gyengébbek voltak. Volt egy Náni nevezetű, aki Kendilónán tanult, de szegény megvakult, és akkor már lemaradt. Mert a táncban a zenész össze kell játsszon a táncossal. Ő meg nem látta. Van tőle felvétel. Éppen Martin Gyurkával vettünk fel tőle 1962-ben, és érdekes módon Gyurkának a Náni zenélése tetszett a legjobban. Régiesen játszott.

Táncban általában primás, brácsás, bőgős muzsikált. Előfordult cimbalom is. Vagy két primás. Lakodalmakban, bálokban nagyobb bandát állítottak. Két primást, két brácsást, cimbalmost, bőgőst.

Az első osztályt magyarul végeztem. Antonescu idejében megszűntek a magyar iskolák. A második osztályt már román iskolában végeztem. Elég nehéz volt átállni.

Válaszúton volt református kultúrotthon, református pap, református eklézsia. A pap abból megélt. A négy fal között azt csináltunk, amit akartunk. Műsoros estéket rendeztünk, a papné színdarabokat tanított a gyerekeknek. Vasárnap kötelező vallásóra jártunk a parókiára. A pap mindig feladott nekünk a napi leckéből – mert egy héten egyszer volt vallásóra, vagy kétszer – másolnivalót. Nyolc-tíz sort. Hogy mégiscsak megismerjük a magyar írástechnikát. Ez volt a magyar oktatás. De volt közösségi élet.

Válaszúton református cigányok voltak. A református gyülekezeten belül kórusuk volt. Színdarabokat tanultak meg, előadásokat tartottak magyarul, népszínműveket. Nagy élmény volt a cigányokat színpadon látni.

Nálunk a cigányok megbecsült tagjai voltak a falunak. Legtöbbjük kőművesként dolgozott. Például az első cséplőgép egy cigány gazdáé volt. Anyám keresztelt is cigányoknak, nem is egy családnak. A bejárónőnk is cigány asszony volt. Nagyon szorgos, aratáskor, kapáláskor velünk dolgozott. Rengeteg mesét tudott, cigány népdalokat, magyart is.

S persze zsidók is voltak. Egy közülük be is került a családomba. A szomszéd faluban, Füzesen élt a Blum család. Zsidó család. Kereskedelemmel is foglalkoztak, de földműveléssel is, tehenet tartottak. Persze deportálták őket. Egy részük visszajött, egy részük odaveszett. Így aztán Blum Zolinak is a szülei odavesztek. De a nagybátyja családjával együtt visszajött, és közösen éltek ott. Zoli eljárt a táncba. Falusi táncba. Talán azért van az, hogy Füzesen a gyorscsárdást ma is úgy hívják, hogy zsidó tánc, mivel a zsidók is igényelték ezt a zenét. Zoli összekerült egy unokahúgossal, Hideg Rózukával. Szerelembe estek. Persze, mind a két részről nagy harc volt. Mind a zsidó, mind a magyar részről. Nem is a nemzetiség, hanem inkább a vallás miatt. De a fiatalok nem tágtottak. Végül is csak házasság lett belőle. Róza azt mondta az apjának sírva: édesapám, olyan rossz lánya voltam én kendnek, hogy nem tud nekem megengedni... Megengedték a házasságot. És nagyon jól vannak. Szamosújváron laknak. Zolinak a rokonai elmentek Izraelbe. Ő itt maradt. Van egy gyönyörű lányuk, aki egyetemet végzett, Nagyváradon van állásban. Azóta volt is Zoli látogatóban Izraelben. Ők nem mennek el, itt maradnak, ide köti őket minden.

Halmos Bélának gyűjtöttek a széki zenészekről zsidó vonatkozású zenei anyagot. Nekem elkerülte a figyelmemet. Ha jól emlékszem, olyasmit, amit a hosszúnapokon szoktak muzsikálni, vagy húsvétkor. De az öreg Icsán mondta, hogy ő meg volt fogadva a zsidóknak mulatságra is, és hogy a fiúk fiúkkal táncoltak és a lányok lányokkal. Utánanézttem, és kiderült, hogy Máramarosban, ahol a legnagyobb számban voltak zsidók, és sokan földműveléssel foglalkoztak közülük, ott a máramarosi cigány zenészek tudnak zsidó anyagot is. Elmondtam Halmos Bélának, el is határoztuk, hogy utánanézzünk. Többek között Visón hallottam egy ilyen zenésről – valami Kovácsnak hívják, tehát magyar cigány –, aki tud zsidó anyagot. A galíciai zsidók legnagyobb része, amikor menekültek, Máramarosban telepedtek le, ugye, az volt a legközelebb. Lehet, hogy ők maguk is muzsikáltak. Ezt én már nem értem, de érdekes módon a mezősegi brácsa hangolását zsidó brácsának mondják. Nemcsak a Mezőségen, de Udvarhely megyében is. Most egy újabb adat került elő a Nyírségből, ahol zsidó stimmnék nevezik a zenészek a háromhúros brácsahangolást. Van zsidó hangolású cimbalom is. Lehet, hogy a cigányok tőlük vették át. Talán a törökök idején. Ugye, a cigányok már a tizenharmadik században megjelentek Európában, és sehol nem említik, hogy ők zenészek lettek volna. Csokonai is megemlíti a *Dorottya*-jában, hogy a lagzikban zsidók muzsikáltak.

Erdélyben nagyobb volt a zsidó szabadság is. A reformáció idején székely emberek rendszeren zsidó módra éltek, körülmetéltettek, zsinagógájuk volt, rabbijuk volt. Bözödújfaluban maradt meg napjainkig ilyen gyülekezet. De szélesebb körben el volt terjedve a Székelyföldön. Bözödön most is van néhány öregasszony, akik sok ilyen vallásos éneket tudnak, még abból az időből. A vajdakamarási lányok, mikor cselédlánynak beálltak, azok zsidó családokhoz szegődtek el, mert szombatosok voltak.

Elvégeztem a négy osztályt, s fölvettek a kolozsvári református kollégiumba bentlakónak. Ott magyarul tanultunk. Felügyelő tanárunk, Nagy Géza szombat esténként foglalkozott velünk. Ő is ott lakott bent a kollégiumban. Szombat esténként behívott a szobájába. Leterítettük a csergéket, mesét olvasott, meg énekelünk. Mikor mit. Karácsonyi éneket, húsvétit, újévit. Ami éppen következett. Többek között sok népdalt is. Akkor hallottam az első felvételeket, amelyeket Bartókék gyűjtöttek, meg Lajtháék. Egy alkalommal ott járt egy debreceni regös csoport a református kollégiumból. Ez már a negyvenes években volt. Negyedikes, ötödikes gimnazista lehettem. Miután lezajlott az előadás, kérték, hogy mi is énekeljünk valamit. Azt hittem, amit én tudok, azt mindenki ismeri. Kiderült, hogy nem. Akkor Nagy Gézától azt a feladatot kaptam, hogy a vakációban írjak össze dalokat a szülőfalumból. A húsvéti vakáció következett. Nem volt nehéz dolgom, mert falusi viszonylatban szokásban volt az, hogy minden gyereknek volt egy ilyen dalosfüzete. Abba jegyezgetett népdalokat, rigmusokat, karácsonyi, húsvéti vagy locsolóverset. Nekem is volt ilyen füzetem, ebbe kezdtem gyűjteni.

Összeállott egy kis anyag, Nagy Géza megnézte. Persze, a dallamot megtanultam, mert lejegyezni nem tudtam. Nem is nagyon kellett tanulni a dallamot, mert benne volt a fülemben, annyit hallottam a táncban, mulatságban. Csak a szöveget kellett lejegyezni. Akkoriban hirdettek egy népdalgyűjtő pályázatot az IKE, az Ifjúsági Keresztény Egyesület lapjában, az *Ifjú Erdélyben*. Beadtam ezeket a dalokat. Nagy Géza mellém adott egy egyetemistát, aki a Zeneakadémián tanult, és tudott dallamot jegyezni. Első díjat nyertem. Ez aztán nagyobb ösztönzést adott. Ezután már tudatosan kezdtem faggatni az öregeket. Nemcsak otthon, hanem a szomszéd faluban, a rokonság körében is. A kollégiumban volt egy ifjúsági könyvtár. Ami néprajzi vonatkozású volt benne, azt mind átböngészttem. Így került a kezembe Sebestyén Gyulának *A regösök* című kötete, Hunfalvynak, Regulynak meg a többi nyelvésznek az írása. Többek között Domokos Pál Péternek *A moldvai magyarsága*. Kinézegettem belőlük a bibliográfiát, s amihez csak hozzáférhettem, azt mind elolvastam. Ignác Rózsának az írásait: az *Any-*

nyelve magyar, Született Moldovában, Mikecs Lászlónak a *Csángók* című kötetét. Megszületett bennem az az elhatározás, hogy valahogy, valamikor jó volna eljutni azokra a helyekre, ahol a csángók élnek.

A kollégium után Sepsiszentgyörgyre kerültem a tanítóképzőbe. 1944-ben megszűnt itt a tanítás. A nővéremmel feljöttünk Pestre. Elhelyeztek bennünket egy zsidó lakásban. Mert egy nagynéném is itt volt a lányával. De nem maradtunk ott, nem éreztük jól magunkat. Minden ott volt a lakásban. Ezüst, az edények; minden komfort. Gyönyörű lakás, már nem tudnám megmondani, melyik utcában. Ennek a nagynénémnek volt itt egy kománéja, hozzáköltöztünk. Szűkösen voltak, a földön aludtunk, ahogy lehetett.

Állítólag Budapesten be lehetett volna iratkozni, de végül itt sem kezdődött meg az oktatás. Jött egy rendelkezés, hogy a fiatal leventéknek jelentkezni kellett itt is. Mert Erdélyből elhozták a leventéket. Elirányítottak Sopron megyébe, mert a Kolozs és a Szolnok-Doboka megyei leventéket ott helyezték el. Autóval mentem Sopronba. Szörnyű volt, hajtották a zsidókat. Főtt kukoricát árult nekik a lakosság. Rengeteg halott az országúton. Lehúzva a bakancs, temetetlen. Sopronban találkoztam Kolozs megyeiekkel, volt református kollégistákkal, akik be voltak öltöztetve katonának. Mondták, hogy viszik ki őket Németországba. Azt mondtam, márpedig én Németországba nem megyek. Mi keresnivalóm volna nekem Németországban? Visszaszöktem Pestre. Itt besoroztak katonának a nyilasok. Itt összerúgtam Kovács Andrással, a későbbi filmrendezővel – ő Györffy-kollégista volt. Karácsony első napján kivittek bennünket a frontra, Csömörré. Minden kiképzés nélkül. Ott voltunk három napig, se élelem, semmi. Bekerítettek az oroszok és a románok.

Kilencen megszöktünk, kiértünk a Kerepesi útra, átmentünk a temetőn, a sváb temetőn. Alá volt aknázva a falu. Valahogy mégis kijutottunk. Elértünk a Kőbányai Sörgyárhoz. Bejöttünk Pestre. Rá egy hétre az oroszok is. Pincében kucorogtunk, én nem is fértem be az óvóhelyre, csak a fáskamrába. András megjelent nálunk, hogy haza kéne menni. Mondom, jó, András, induljunk el. És egy februári vasárnap reggelen elindultunk, gyalog, haza.

Útközben elkaptak az orosz katonák, szedték össze a férfilakosságot. De volt diákigazolványunk, lehet, hogy nem is ismerte a katona a latin írást, de a fényképes igazolvány hatására valahogy elengedett. Kimentünk Ferihegyig. Kétszer is igazoltattak. Letértünk egy mezei útra. Ott nyíregyházi asszonyokkal találkoztunk. Két kisgyerekekkel mentek haza, gyalog húzták őket egy szánkón. Elértünk Monorig. Ott megaludtunk. Monorra már be-

jöttek a tehervonatok. Az állomáson épp betolatott egy tehervonat, felültünk az oldalára, lelógattuk a lábunkat, és eljutottunk Szolnokig. Ott elmentünk a Néptanácshoz, jelentkeztünk. Diákok vagyunk. Szállást adtak, ott már valamennyire rend volt. Onnan elmentünk Püspökladányig. Ott is megaludtunk. Aztán elmentünk Váradig és Váradról Kolozsvárig. Úgy, hogy elindultunk vasárnap reggel, és egy pénteki reggel megérkeztünk Kolozsvárra. Elmentünk keresztapámhoz, nagyanyám egyik testvéréhez. Épp ott volt egy unokabátyám, szekérrel Válaszútról. Mert a Szamos menti vasút fel volt robbantva. Úgyhogy vele hazamentünk. Estefelé megérkeztünk. András megaludt nálunk. Mert ő még tizennyolc kilométerre lakott, reggel gyalog nekivágott a Borsa völgyének. Aztán ő visszajött. Én ott maradtam. Nem jöttem vissza.

1945-ben új világ kezdődött. Bekerültem a tanítóképzőbe. Elég nehéz volt, mert nem volt tankönyvünk, mindent jegyzet után kellett tanulni. Új tananyaggal álltunk szemben, minden szempontból, 1946-ban végeztem. Akkor jöttem ki Vistára, Magyarvistára. Onnan jártam be Kolozsvárra a néprajzi ülésekre. Egyszer kértem ifj. Kós Károlyt, akit már gimnazistaként ismertem, hogy mit dolgozik. Azt mondja, csinálják Kolozsvár monográfiáját, és őt a cigánytelepek felmérésével bízták meg. De olyan nehéz a bizalmukba férkőzni. Kérdezte, hogy nem tudok-e valakit, aki tud cigányul. Mondom, én tudok. Nemsokára kaptam egy telefonértesítést a folklórintézetből, hogy menjek be. Ugyanis cigány népdalokat is gyűjtöttek. Kimentünk a két víz közé és a Cimbalom utcába.

Havonként tartották ezeket a néprajzi előadásokat. Különböző tanárok, diákok olvasták fel a dolgozataikat. Egy alkalommal Jagamas János szerepelt. Ő örmény származású, Kodálnak s Bartóknak volt tanítványa. Elmondtam neki, hogy van egy kis gyűjteményem. Énekeltem neki néhány népdalt. A magyarszováti népdalokra nagyon felfigyelt. Azok a leggazdagabb díszítésűek. Elmondta, hogy Vistán voltak gyűjteni, és milyen silány anyaggal tértek haza. Nem akadtak rá a jó adatközlőkre. Kihívtam őket oda, ahol én tanítottam. Attól kezdve együtt mászkáltunk. Kimentünk Magyar-szovátra, Feketelakra, Búzára és a szülőfalumba. Nem sokra rá újból kaptam egy telefonértesítést. Bementem. Egy bizottság előtt találtam magam. Felvételi vizsga volt a főiskolára. Énekeltem egy román, egy cigány és egy magyar népdalt, és felvettek az akadémiára.

Nehéz volt, mert nekem nem volt semmiféle zenei képzésem, mint a többinek. Hangszeren sem játszottam, csak valami keveset, és szolmizálni is alig tudtam. A háborús években nehezebb volt tanulmányokat vé-

gezni. Az volt a fontos, hogy megtanuljak jegyezni, fül után. Ez sikerült is. Jagamas jóvoltából az első két évet és még egy félévet elvégeztem. Külön is foglalkozott velem. Diktált. Népi dallamokat énekelt, amelyeket le kellett jegyezni. Ellenőrizte a ritmusokat. Rengeteget jártam vele terepre is. A folklórtárgyakat jelessel végeztem. Az volt fontos. Megismerni a magyar népdaltípusokat, a dialektus-területeket, a szomszéd népek zenéjét. Román dialektusokat is tanultunk.

De az akadémiát nem végeztem el, mert kizártak mint kulákot. 1950-ben apámat elítélték szabotázsért, mert többet vetett, mint elő volt írva. Hat hónapi elzárás és teljes vagyonelkobzás. Pedig 1918-ban ő itt részt vett a forradalomban. Vérbeli kommunista volt. Miután megházasodott, azután is voltak kellemetlenségei. Minden évben tartottak házkutatást nálunk, mert röpcédulákat kerestek. A templom orgonájába dugták el a röpcédulákat. Négyen voltak kommunisták a faluban. Aztán amikor bejöttek az oroszok, ő alapította meg a Magyar Népi Szövetséget, a kommunista sejtet. Ennek ellenére elítélték.

Elmentem tanítani Jagamas tanácsára a moldvai Lészpedre. Ott még működött akkor magyar iskola. Egy évet és három hónapot tanítottam ott. Később is, 1950-től kezdve minden évben arra jártam gyűjteni. Amikor elkerültem katonának, lehetett választani három helység között. Az egyik helység román város volt: Románvásár. Persze azt választottam. Tudtam, hogy ott élnek az északi csángók. A véletlen folytán épp a hadtesthez kerültem, és bőven találtam alkalmat, hogy csángókkal találkozzak. Ugyanis Románvásár volt az északi csángók központja. A katonakönyveket kellett láttamozni, ezért sokat jártam ki terepre. Gyűjteni nem tudtam, mert volt egy fertelmes altisztünk, aki a csángó problémát nagyon piszkálta. Gyűlölte a magyarokat. Azért is haragudott, ha összeültünk beszélgetni, mert volt két csángó gyerek ott velünk. Ádám István és Kósa János. Egy évvel idősebbek voltak nálam. Állandóan együtt voltunk, ők is hozzám húztak, mikor látták, hogy magyar vagyok.

Azért mentem Lészpedre, mert elég központi helyen feküdt, sokfelé eljutottam onnan. A lészpediek az egyik legkeményebb társaság. Ők kiköve-telték a magyar papot, a magyar prédikációt, a magyar iskolát. Itt a hagyományok is még igen elevenen éltek. Székelyes csángó falu volt. Könnyen elérhettem a szomszédos csángó falvakat. Kétszáz méterre laktam a vasúti megállótól. Tizennyolc kilométerre volt Bákó, hét-nyolc kilométerre Buhus.

Sokat jegyezgettem mesét, népdalt, balladát. Voltak jó adatközlők a faluban. Mint tanárt ismertek, úgyhogy megnyíltak. A házigazdámnak volt

nyolc gyereke. Abból háromnak a lakodalmán én is ott részt vettem. Megismerkedtem a zenészekkel. Volt ott egy öreg klarinétos – helybeli csángó – és egy dobos, a felesége. Régi, helyi zenét játszottak. A klarinét valószínűleg a tárogatónak lehetett a folytatása. Gyerektelenek voltak, együtt jártak zenélni. Aztán ezek kihaltak, akkor jöttek a cigányok. De a szomszéd faluban – Kalugyerben – ott már más volt. Ott hegedű volt és koboz. Ott magyarok, nem cigányok muzsikáltak.

Zenét, sajnos, nem sokat vettem fel, mert nem volt mivel. Jagamas készített néhány fonográffelvételt. Később kaptam Kodálytól egy magnót. Azzal rögzítettem néhány dalt Kalugyerben az egyik kobzostól. Ott van legalább huszonöt-harminc prímás. Mert az egy nagy falu. Nyolcezer fős. Még most is megvannak talán.

Andrásfalvy Bercit ismertem meg leghamarabb a magyarországi néprajzosok közül. Ő annak idején – mint egyetemista – egy kirándulócsoporthal jött át Romániába. 1956-ban vagy 1957-ben Kolozsváron összekerült egy barátommal, aki neki rokona. Megemlítette, hogy el szeretne menni Moldvába. Azt mondta, ne merjen elmenni egyedül, de ad egy címet. És így jött el Andrásfalvy Berci hozzám Lészpedre. Rajta keresztül ismertem meg Martin Györgyöt, Pesovár Ferit és Hofer Tamást. Ők kollégák voltak a főiskolán, a néprajzi tanszéken. Így kerültem szorosabb kapcsolatba Martin Gyurkával, aki táncosokkal foglalkozott. Velük több kiszálláson dolgoztunk együtt Moldvában és a Mezőségen is. De főleg Martinnal dolgoztam.

Martin György felkerült aztán az akadémiaára, a népzene kutató csoporthoz. Minden szerdán volt nekik ülésük. Egyszer, amikor itt kirándultam egy csoporttal, egy ilyen szerdán bemutatott Kodálynak. Megtudta, hogy foglalkozom népdalgyűjtéssel, Jagamast ismerte mint tanítványát. Ez 1964-ben vagy 1965-ben volt.

Küldtem neki anyagot, persze. Amikor a legelső magyarszováti felvételeket meghallotta – többek között a magyarszováti lassú, vastaghúros táncot –, azt mondta, hogy utána kell nézni a szöveges változatának. Azóta rengeteg elő is került. Amikor az ördögösfüzesi anyagot meghallotta – nagyon gyönyörű anyag az is –, arra biztatott, hogy minél több hangszeres zenét gyűjtsek. Ő is rájött arra, hogy tényleg a Mezőségen maradt meg legjobban a hangszeres zene. Bartók és Kodály is hova ment gyűjteni? A Székelyföldre meg Kalotaszegre. A Mezőség úgy volt elkönyvelve, akár a holt tenger, mint szórványterület. Elrománosodtak. Kiderült, hogy nem így áll a dolog. Már csak azért sem, mert ott voltak a főúri udvarok. Ott üle-

pedett le tulajdonképpen a fejedelmi udvarok zenéje. Bartókék írják is egyik tanulmányukban, hogy a régi magyar verbunkos zenét a mezőségi románoknál kell keresni. Nem ismerték a mezőségi magyart. Ugyanis ők a Mezőségen csak román anyagot gyűjtöttek. Bartóknak, azt hiszem, van Kendilónáról román gyűjtése. De az a gyanúm, hogy ő azt katonáktól jegyezte, román katonáktól.

1957–1958-ban megszűntek a magyar iskolák Moldvában, eljöttem Vásárhelyre. Vásárhelyen nem szerettem. Itt mint népdal-szakirányító dolgoztam. Kórusokkal foglalkoztunk, versenyeket rendeztünk. Ezt itt népművelőnek mondanák. Nemsokára elmentem onnan Gyimesre. Gyimesközéplokra. Egy évig tanítottam, és utána tisztviselősködtem. Nyolc évig voltam összesen Gyimesen.

Amikor elkezdtem tanítani, a gyűjtésnek is nekifogtam. Volt egy kiváló adatközlőm, az öreg Póráné Ciberekpatakáról, aki még Kádár István-históriát is tudott. Az ő rokonságában volt egy öreg, akit úgy hívtak, hogy Énekes Gyurka. Egy vénlegény. Énekléssel foglalkozott. Róla legendákat meséltek. Attól tanultak ők sok mindent.

Aztán elkerültem dolgozni a faipari vállalathoz. Sokat voltam kint az erdőn. Terepen. Olyan főnököm volt, aki elengedett. Be tudtam menni többször Moldvába. Elmentem három-négy-öt napra. Nem tudta senki, hol vagyok.

Olyan családnál laktam, ahol az egyik fiú szintén zenész volt. Antal Zolti, másképp úgy hívták, Finánc Zolti. A vak legény. Tőle is rengeteget jegyezgettem. Kezdték eljönni oda Martin Gyurkáék. Megismerték a családot. Ők is voltak fent Budapesten. Zolti az édesanyjával. Annak idején, míg Kodály élt, neki is muzsikált, fent az akadémián. Sárosi Bálint is náluk szállott meg. Őt ismertem még egyetemista korából, mert ő is erdélyi, csíkrákosi. Bálint Bukarestben volt ösztöndíjas. Ők is szoros kapcsolatba kerültek a családdal. Úgyhogy, ha kint voltak a háziasszonyomék, Bálintnál laktak.

Minden patakot összejártam, faggattam mindenkit. Nagyon szép anyag állott elő. Valószínű, nemsokára kiadásra kerül a gyimesi gyűjtés is.

Gyimesben három tánckultúra rétegeződött. A magyar, a balkáni és az úri táncok. Körülbelül harmincféle táncot járnak. De a legtöbbet a magyart. Nemcsak a táncban, de zenei téren is igen érdekes a kép. Mert egy csomó olyan dallamtípus került elő, ami máshol már nincsen. Főleg keservesek. Máskülönben is magyarázható. Mert a keservest mindig magányosan énekelik, fenn a hegyen. Egyedül. Pásztorkodás közben énekelgettek.

A hegedű-ütőgardon hangszeres felállítás is itt maradt meg egyedül. Valószínű, hogy több helyen is megvolt régen. Csíkban még fellelhetők a nyomai; Csíkszentdomokoson, Ménaságban is. Gyergyóban, Remetén is felfelbukkan. Csomafalván hallottam, hogy van ütőgardon. De Gyimesben ez általános volt. És ez áterjed a moldvai részre, a csügési csángóknál is ugyanezt a hangszeres kíséretet találjuk. De a magyarbékási románoknál is, a Gyilkos-tótól lefelé. Ők dobnak nevezik. Valószínű, hogy ez a hangszer a dob maradványa. Mert tulajdonképpen ütik. Nem vonóval, hanem pálcikával veregetik a ritmust rajta. És talán még a Küküllő mentén is emlékezniük öregek, hogy ott is volt ehhez hasonló kíséret.

A balkáni táncok közös gyökérből erednek. Valamikor a csíkiak is táncolták. Ez egy régies, egyszerűbb táncforma, úgynevezett lánc-tánc. Csíkban is járták, az öregek. Sőt. Lakodalmakban még most is szokták járni a héjszát. A Balkánon maradt meg ez a régies táncforma. Vannak adatok, hogy Franciaországban is, a 13–14. században ezek a táncok voltak divatban: a lánc-táncok. A páros táncok ebből fejlődtek ki. Európa-szerte így terjedt nyugatról kelet felé.

Innen, Gyimesből bejártam Moldvába rendszeresen. Havonként, két-havonként Lészpedre, Klézsébe, Bogdánfalvára. Több helyre. Ott ismertek, már vártak. Mindig tudták, hogy miért megyek. Akkor odahívtak egy-egy jó énekest. Rekecsinben volt egy nagyon jó barátom, most is megvan, Kertész Péter. Ő volt ott a molnár, inaskorától. Vele mentünk át gyalog Klézséből Somoskán, Pokolpatakon keresztül, Csíkon keresztül, mert félreeső hely nagyon. A rekecsiniek a törökök elől menekültek oda, egy völgybe. Az egyik oldala a völgynek homokkőből van. Pincéket vájtak benne. Óriási fakulcsokkal nyitják a pincéket. Most is borospincék. Szemben pedig a házak húzódnak. Nincs is ott közös gazdaság. Megmaradt a régi életforma. Nagyon érdekes hely most is. Megvan a folytonosság, néprajzi szempontból. Negyven kilométerre fekszik Bákótól. A betérőtől is gyalogolni kell vagy 18–20 kilométert. Rengeteget gyűjtöttem ott, apokrif imákat, ráolvasó imádságokat. Ez az anyag meg is jelent a *Műveltség és Hagyományban*, *Ráolvasás a gyimesi és moldvai csángóknál* címmel.

Kolozsváron a főiskolán ismertem Antal Árpit, aki magyar szakos tanár lett a filológián. Ő javasolta, hogy érdemes lenne kiadni könyvben a gyűjtéseimet. Azt tanácsolta, hogy jó lenne, ha Szabó T. Attila lektorálná. Mégis egy nagy név. Legyen egy tekintélyes valaki, aki pártfogolja. Ez 1968-ban volt, és először 1969-ben jelent meg a *Balladák könyve*. Ott hamarabb

megy, rövidebb a kifutási idő. Itt hosszabb. Szabó T. Attilát már kis gimnazista koromtól ismertem.

Akkoriban az egy nagyon drága könyvnek számított. Negyvenkét lej. Mert a borítók varrott példányok voltak. Akkor jött be az a gyakorlat, hogy a könyvesüzletek rendelték a könyvet. Nem mertek sokat rendelni, mert igen drága a könyv, féltek, hogy nem fog elfogyni. De bizony elkapkodták. Néhány nap alatt. És, ugye, Magyarországra is kellett belőle, nem tudom, hány ezer példány jött ki Magyarországra. Rendeltek a magyarok három-négyezer példányt. Varrottat. És a nem varrottból is, a harmadik kiadásból is jött, nem tudom, mennyi. 1972-ben jött a harmadik kiadás, és 1975-ben vagy 1976-ban a negyedik, 1979-ben az ötödik. Összesen több mint száz-ezer példány jelent meg, mind elfogyott.

Már Kolozsváron készítettem el a kéziratot. Aztán nem is mentem már többet állásba. Csak a gyűjtésnek élek. Később, 1973-ban az *Új guzsalyom mellett* is megjelent. Kaptam egy kis pénzt. Függetleníthettem magam. Főleg Magyarországról kaptam sok pénzt. Itt jobban fizettek. Ezt Domokos Jánosnak köszönhetem, aki felmérte azt, hogy így tudnak segíteni a dalgyűjtésben. Ha van tartalékom. Ebből a pénzből házat is tudtam venni. Kisebbségi publikálások voltak azóta is, a *Művelődésben* és más folyóiratokban. Magyarországon a *Forrásban* többször és a *Tiszatájban* is.

A magyarországi fiatalok közül először a táncosokkal léptem érintkezésbe. Martin Györgyön keresztül Tímár Sándorral, Batyuékkal és Zsuráfszkyékkal. Ők még gimnazisták voltak. Jöttek látogatóba. Mindenhová: Gyimesre, Kalotaszegre, a Mezőségre. Később tömegesen kezdtek jönni a gyerekek, egyre sűrűbben. Még most is sokan járnak át. Például a múlt héten is három balettiskolás.

A tánc elválaszthatatlan a zenétől. Jöttek a muzsikások is. Sebő kétszer-háromszor volt át, Halmos Béla többet. Csoóri Sanyika járt a leggyakrabban. Mert akkor lehetett családotknál lakni, és ő amennyit csak tudott, átjött. Széken volt ő sokat. Éri Pétert már gyerekkorában hozta Martin Gyurka meg az anyja. Egy időben Sipos Misi is sokat járt át. Ugye, most már ő is családos. Nem könnyű mozogni. Ökrös Csaba, Jánosi is gyakran jött, Vavrincez Andrist fiatal gimnazista kora óta ismerem. Na meg a Tékások, egyik hozta a másikat. Betértek kérdezősködni, hova érdemes menni. Hol vannak jó zenészek? Hol van jó tánc? Hol vannak összejövetelek? Lakodalom?

Az ember örvendett, hogy lelkesednek a fiatalok. Én is így kezdtem. Minél jobban belemerültek, annál jobban jöttek és érdeklődtek. Itt van például Puma, azaz Fekete Antal, ő táncos volt. Rákapott a zenére, és most ő az

egyik legjobb brácsás. Ma is jár át gyűjteni. Vagy Pap Imre. Jászberényben az egész kultúra irányítója. Rengetegszer van nálunk. A fia is. Az most egyetemista.

Szörényi Leventét is személyesen ismerem. Kétszer járt nálam. Volt lakodalomban a Mezőségen és Kalotaszegen is. A mezőségi muzsika érdekelte jobban. Ott még régi felállásban játszanak. Állítólag a búcsúkoncertjén is egy mezőségi nótát hegedült, az *István, a király*ban például egy mezőségi halottkísérőt dolgozott fel. Az benne az egyik legszebb szám. A *Kőműves Kelemen*ben is sok az erdélyi anyag.

A táncházmozgalom Budapesten kezdődött, de nemsokára Kolozsváron is beindult.

1972-ben tartottam egy előadást a Fehérvári úton. Lent voltak Timár Sándorék, sok hivatásos táncos. Sebőék felléptek. Miközben muzsikáltak, táncra perdült a társaság. Akkor fogant meg a gondolat, hogy jó lenne ezt megismételni. Először csak maguknak az együtteseknek, aztán külső tagoknak is.

Kolozsvárott is összeverődött egy kis kör. A magját Könczeiék alkották. Ezeknek az apja a *Korunk*nál volt szerkesztő: Könczei Ádám. Négy gyerek volt a családban. Mind zeneiskolások. Ők kezdték el a táncházat Erdélyben. A Kolozsvári Bábszínháznál dolgozott egy Kovács Ildikó nevű rendező, aki pantomimmal is foglalkozott. Ő intézte el, hogy a színház próbatermében összejöhessenek táncolni, muzsikálni. Eleinte nem mentem oda. A gyerekek úgyis eljöttek hozzám.

Később szerveztek táncházat Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán, Kézdivásárhelyen, Segesváron, Désen, Nagybányán, Szatmáron és Temesvárott időnként. Ott az egyetem keretében. Nagyváradon nem sikerült megszervezni. Jártam ott is, zenészekkel, az Ady-kör hívott meg. Kiemelkedett egy-két együttes, a Barozda, az Ördögsekér, a Bodzafa, a Venyige. Egyetemistákból, munkásokból verbuválódtak. Játszottak köztük hivatásosak is, akik zenei középiskolát végeztek. Nem egy otthonról hozta a muzsikát. Például Pap Pista, neki az anyja magyarosváti. Most a sepsiszentgyörgyi együttesnél dolgozik. Vagy Bokor Imre Gyimesről. Meg lehet említeni Székely Leventét is, aki közben áttelepedett.

Ott már tartottak vagy három-négy táncháztalálkozót, és itt még egyet sem. Ott volt hamarabb. Nálunk, Erdélyben, Udvarhelyen tartották mindig, a kultúrpalotában. Annyian nem jöttek össze, mint Budapesten, mert ott nincsenek is annyian. Rengeteg falusi csoport jött. Két napig tartott a

rendezvény. Szombat délután kezdődött. Este táncház. Nagy táncház. Az egész társaság részt vett benne. Vasárnap délelőtt tudományos ülészakot tartottak. Különböző előadások hangzottak el a néprajz és tánc témaköréből. Négy éve volt az utolsó.

Széjjelestek az együttesek. Végeztek is a gyerekek. Kihelyezték őket. Egy részük elment. Külföldre. Épp azért, mert nem engedték őket létezni. Kézdin talán még van táncház. Ha még van. De lehet, hogy már ott sincs.

Magyarországon megjelent egy könyv is a táncházakról. Aztán a *Nomád napló*. Jöttek át a fiatalok egyre nagyobb számban. Budapesten van vagy tíz táncház, lassan vidéken is terjed. Szép dolog.

Nálunk más a lényege. Mert rengetegen járnak be falusiak Kolozsvárra. Kalotaszegiek, mezőségiak, egy csomó székelyföldi diák. Sokan tudtak hazulról táncolni. Minden tájegységben, ahol volt táncház, a környékbeli tánc ment, de a széki és a mezőségi táncrendet mindenütt táncolták.

Adtam az együtteseknek anyagot. Zenét, szöveget. Főleg Kolozsváron tanítottam. Nem hivatalosan, csak a táncházban, mert ott nemcsak táncot, de éneket is tanítottak.

Kezdték lemezeket is kiadni. Nálunk a Bodzafa nagyon jó volt. Meg Panek Kati színésznő önálló lemeze. És az, amin Györfi Erzsike énekel. Bokor Imre volt a primás. Panek Kati Horváth István írónak az unokája, aki a *Magyarózdai toronyalja* című könyvet írta. Ő még onnan tudta ezt az anyagot. Nagyanyjától meg a rokonságtól.

Megkérdeztek engem is. Tulajdonképpen az egész mezőségi zenei anyag az én legelső gyűjtésemből indult ki. A palatkai anyagból és a magyaroszovátiból. Martin Gyurkán keresztül vették át a magyarországi fiatalok. Sebestyén Márti gyönyörűen énekel. Fábián Évike és Lázár Kata is. Ferenczi Éva nagyon jól indult, aztán abbahagyta. Berecz Andris is szépen énekel. S persze Sebő Ferenc. Csak abbahagyta. Sajnos. Férfiénekesnek ő volt a legjobb annak idején.

Várni való volt, hogy nemcsak itt, de egész világviszonylatban is visszatérés mutatkozik a népzenehez. Lehet, hogy azért volt nekem is olyan sikerem a *Balladák könyvével*.

Az erdélyi zene megmaradt. Jobban, mint itt. Itt már olyan zenekarok nincsenek. A gyűjtéseken is a régi felvételek gyöngék. Ami volt, az a széki zene volt. Azért indultak ki a székiből, mert abból volt egy lemezsorozat, a Lajtha-gyűjtés. Hangzó és nyomtatott anyag. A negyvenes években jelent meg, ott hevert, senkit sem érdekelt. Martin felhívta Halmos és Sebő fi-

gyelmét arra az anyagra. Kézbe vették és megtanulták. Most újból ki kellett adni. Nemcsak a könyvet, hanem a lemezeket is.

Az erdélyihez fogható zenekarok ma már csak Szabolcs-Szatmár megyében találhatóak. Nálunk ezekhez hasonlóak a Szilágyságban vannak – az egy átmeneti terület az Alföld és Kalotaszeg között. A Dunántúlon a Sárközben találhatóak hagyományőrző zenekarok, csak már más felállásban. Több új stílusút játszanak, más a tálalás.

Amíg lehet, csinálom. Aki hátul marad, tegye be az ajtót. Az a fontos, hogy minél több anyag legyen összegyűjtve. Most, amíg még van kitől, addig minél több anyagot kell feljegyezni, begyűjteni. Aztán rágódjanak rajta az utódok, hogy mi volt.

Lejegyezte Kőbányai János, 1987-ben.